

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדן

מחזור יג, קונטרס ה—ו (קכז—קכח) אייר תשכ"ב

כַּדְבָּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ

הערות לשיפור הדיבור

מאת

ראובן סיוון

לזכר אבי-מורי

קדיש-יהודה סילמן נ"ע

(תרמ"א – תרצ"ח)

מחנך, סופר ובלשן

מן העושים והמעשים להחייאת הדיבור

העברי בגולה ובארץ ישראל

הדיבור הוא מותר האדם מן הבהמה. כבר בשחר תולדות האנושות קרא אדם הראשון שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה, ובדיבור זה סימל את יתרונו על שאר הברואים. המילול הוא סימנה המובהק של החברה האנושית, והוא האמצעי המסייע לקידומה ולהתפתחותה, מבחינה כלכלית וחברתית, רוחנית ותרבותית. בלעדיו לא ייתכנו חיים תקינים, חיי פעולה ויצירה והתקדמות, של כל קיבוץ חברתי.

חלוצי התחייה הלאומית בארץ ישראל, ובעיקר אליעזר בן-יהודה וחבריו, הבינו אל נכון את חשיבותה של החייאת הלשון לבנין הארץ, וידעו את כוחו של הדיבור העברי לחיזוקו של העם, לליכודו ולהבראתו. שגורה בפיו של אליעזר בן-יהודה הייתה המימרה: דִּבֶּר עִבְרִית – וְהִבְרֵאתָ!

1. על ההבחנה בין תחיית שפה בכתב לבין תחיית שפה בדיבור ראה מה שכתב לאחרונה הפרופ' ח' רבין במאמרו "חיותה של העברית בימי הביניים", ב"לשוננו לעם" קונטרס קכג (תשכ"ב).

על פעולתו הבלשנית של א' בן-יהודה ועל חידושו ראה חוברתי "חידושי המלים של אליעזר בן-יהודה" ("לשוננו לעם" קיד – קטו) ומאמרי ההשלמה, שנתפרסמו בעקבותיה, מאת מ' פיאמנטה (קונטרס קיח) ומאת ר' וייס (קונטרסים קיח, קכ–קכב).

חלוצים אלה הקדישו את מיטב מרצם להפיכת השפה, ששימשה עד ימיהם רק לצורכי תפילה, ספרות והגות, לכלי ביטוי מילולי לענייני יום יום. היה עליהם להעמיד במבחן הדיבור בין איש לרעהו את מורשתה הגדולה של השפה בספרות הקודש, ההלכה, ההגות, הסיפור והשיר, בכל הדורות; לבקש דרכים להתאמת מוֹרָשָׁה זו לחיי ההווה; להתיר את המסורות השונות – של מבטא והיגוי, של סגנון ושל אוצר מלים – בכור המצרף של לשון מתחדשת; ולכוון את הדובר לדרך שְׂיבּוּר לו. הוֹקְמוּ המכשירים העיקריים לזירוז תהליך זה: ועד הלשון העברית (כיום האקדמיה), מערכת החינוך העברי, העיתונות והספרות העברית; גברה התעמולה לדיבור עברי, סיסמות כגון: "יהודי, דַּבֵּר עברית!", "תחיית שְׁפָה – תחיית עַם" הופצו ברחבי הארץ, ואגודות כ"גדוד מגיני השפה" עמדו על משמר הדיבור העברי.

3. שכלול הדיבור העברי

בזכות הראשונים וממשיכיהם ופועלים החלוצי התפתחה הלשון העברית, מימי ראשית ההתיישבות ועד עתה, התפתחות נכבדה, וכיום הייתה לשפתה של מדינת ישראל להלכה ולמעשה. הדיבור העברי רווח, בדרך כלל, בְּפוֹל. לְוָתִיקִים העברית היא בבחינת לשון אם ממש, ולעולים החדשים הריהי מכשיר היקלטות רב-ערך, והם שוקדים על לימודה מראשית צעדיהם בארץ. הדיבור גם נשתכלל הרבה מאז ימי תחילתו, וכיום הוא יותר טבעי, שוטף, חי, מעוֹרָה, מדוֹיָק, ואף נאָה, מאשר בימיו הראשונים. בזאת יוכל להבחין כל המשווה יצירות ספרותיות של אותם הימים ליצירות זמננו, ועל כך מעידים גם וְתִיקִי

היישוב, הזוכרים עדיין את חבלי הביטוי של הזמנים ההם. כמובן, עדיין יש מקום רב לשכלול בדיבור, בכלל ובפרט: בדפוסי השיחה היום-יומית בין איש לרעהו ובדיבורו של כל אחד ואחד. שיפור הדיבור הוא שאיפתו ומטרתו של כל אדם המדבר בלשון עמו, ולגבינו, הנתונים בעיצומו של תהליך התחדשות לשונו, משנה-ערך ומשקל לשאיפה זו.

ואל ישיאנו האומרים, ששפת הדיבור מטיבה ומטבעה היא קלוקלת ונעדרת דיוק ושכלול, ושכלל לשונות העולם מתרחקת היא משפת הכתב. לא כך תמיד הם פני הדברים. בכל אופן, אין לדבר על מצב זה כאן ועתה. בתקופתנו, כשהחינוך היסודי, ואף התיכון, הוא במדינות המפותחות, וישראל בכללן, נחלת ההמונים, כשאמצעי תקשורת ההמונים – ספרות, עיתונות, ובייחוד שידורי רדיו – מגיעים לכל אדם, מצטמצם והולך הפער שבין לשון הכתב ולשון הדיבור. עובדה היא, שהניבים המקומיים בארצות רבות נעלמים והולכים במהירות, ומחלקות מיוחדות באוניברסיטאות שוקדות על רישומם או הקלטתם בטרם ייעלמו כליל. לגבי העברית הרי ימי הדיבור העברי החי קצרים הם, וראשיתו הייתה סמוכה לתחיית הספרות העברית, ותחילתו לא הייתה אלא חיקוי לשון הכתב. התפתחותה המהירה של הלשון בעשרות השנים האחרונות הגבירה את הזיקה ההדדית בין הדיבור לכתב. הדיבור שבפינו שואב ממקורות הספרות, וזו, במידה שהיא מזדקקת לתיאור חיי היום-יום, נצרכת ללשון הדיבור, וכך מצטמצם הפער שביניהן. חיי החברה התוססים, לימוד החובה בבית הספר היסודי, שירות החובה בצבא, השידורים ותפוצתה הרחבה של העיתונות היומית מסייעים

לתהליך זה, שהוא למעשה תהליך שכלול הדיבור העברי. עם זאת, בגלל סיבות שונות, המהוות את הרקע להתפתחות העברית בימינו, ובהן השפעת הלעזים השונים, רפיפות הלימוד, וגם רשלנות, נפגמת לשון הדיבור לעתים קרובות. אכן, מצווים אנו כולנו לטפח ולשפרה בתמידות.

בקונטרס זה אין הכוונה להעיר על כל הטעון הערה ותיקון בשיחת הבריות. קצור המצע לכך ויש גם די ספרים על נושא זה – אלא להסב את תשומת לב הקוראים למספר תופעות בלשן הדיבור של שדרות המשכילים – במבטא ובהגיגה, במבנה המשפט ובבחירת המלים – הטעונות תיקון, ולכמה הצעות המכוונות לשיפורה, לגיוונה ולהרחבתה.

4. מבטא עברי וערב

היש מקום להרהר בכך, שהמבטא היחידי הראוי והיפה לה ללשונו המתחדשת הוא המבטא העברי המזרחי? המבטא המבחין בין העיצורים (קונסוננטים) הגרוניים, בייחוד בין ע"ן לאל"ף ובין ח"ת לכ"ף רפויה, בין עיצור מוכפל (המסומן בכתב מנוקד בדגש) ללא מוכפל, בין שווא נע לנח, הוא המבטא

2. מבין הספרים רבי־ההיקף בתחום שכלול השפה (ולא רק דקדוקה במובן המצומצם), שהופיעו לאחרונה, יצוינו: עברית כהלכה מאת ד"ר י' פרץ, לשון וסגנון מאת א' בן-אור (בעריכת י' אביגרי), ודייק מאת י' בהם ומ' רון. בתש"ך הוצא בהוצאה זו קונטרסי "ככתוב איש אל רעהו" (ראה פרטים על עטיפת חוברת זו), הכולל הערות ללשון ההתכתבות. ההערות שם יפות ברובן גם ללשון הדיבור, וקורא דברים אלה מופנה גם לקונטרס הנ"ל לשם השלמה.

המאפיין את הלשון, את היגויה, המסייע להבחנה בין מלים דומות בצלילן ושונות בעניינן.

מבטא עברי מזרחי זה הוא נשמת הלשון והוא רוחה.

צא וראה, מה רבה השפעתם של עיצורי הע' והח' על מבנה הלשון במשקלי השם: מַעֲלִית, רוֹבֵעַ, פֶּחַד, רִנֵּעַ לעומת: מַטְלִית, רוֹבֵד, פֶּרֶד, רָגַב; בנטיות הפועל: עָבַרְתָּם, טַחְנָה, נַעֲנִיתִי, לעומת: שָׁבַרְתָּם, טָמְנָה, נִפְנִיתִי; בפתח הגנובה: שוֹמֵעַ, מתוּחַ... לעומת: שוֹמֵר, מתוּן; על אותיות השימוש, כפי שמודגם להלן בפרק משה וכל"ב... כלום אפשר להתעלם מתופעות אלה בלשון, הקובעות את צביונה, ולטעון, כפי שטוענים המטשטשים את דמות השפה, שאלה הם עיצורים מיותרים בעברית החדשה? והרי דווקא עיצורים אלה משפיעים השפעה עמוקה על מבנה הלשון וקובעים את המיוחד שבה. מבטא עברי נכון, הנאמן לצלילי השפה, נאמן גם למבנה ולרוחה. ואל ישיאנו הטוענים שאין אנו מזרחיים עוד, אלא "מערביים" ושאינו גרונו מסוגל עוד להביע את צלילי העברית הקדומה. רבים וכן שלמים מהעולים לארץ, מהם מארצות אירופה, נתנו את דעתם למבטא עברי תקין, לשונם נאה וצליליה עבריים וערבים.

נתברכו בשנים האחרונות ברבבות עולים מארצות המזרח, מתימן, מצפון אפריקה, מבבל ומאשור. חוזרים אלה אל חיק הורתם מחזירים אלינו את צלילי העברית הנאים, שהונחו בימי העליות הקודמות. ניתן כולנו את דעתנו ללמוד מהם את המבטא הערב והנכון של לשוננו, ואל נא, חלילה, נלמדם את המבטא המרושל הרווח ביישוב. נזכרה נא, שמיזוג גלויות חייב

להיות מלווה עלייה ושיפור ערכי לשוננו ותרבותנו ולא ירידה וטשטוש. המבטא העברי המזרחי הוא ערך תרבותי נכבד. נשאף לנחלו ולהנחילו.

5. משה וכלב

חלק ניכר מהשגיאות הרווחות בדיבור העברי הוא בתחום שינויי התנועות במלים: פֶּשֶׁם וּבִפְּעוּל ובאותיות השימוש. לשינויים כגון: קִבְּצִים – קוֹבְצֵי־תְּקֵנוֹת, שְׁמָלוֹת – שְׁמִלוֹת־עֶרֶב הַפָּרָח (בפ־א דגושה) – וּפָרַח (בפ־א רפה), מַחָה – מַחִיתִי אֵךְ מַחָה – מְחַאֲתִי (כ־ף), לא נתנו יודעי העברית את דעתם ביותר, כשהייתה הלשון בעיקר לשון שבכתב. עתה, בדיבור מצויים אנו לדקדק בהם. שינויים אלה, כשהם מבוטאים כהלכה, הריהם שובים את לבנו, אך בהשתבשם צורמים הם את אחרוני. בייחוד רווחים השינויים האלה במלות השימוש, או במלים הצמודות למִלִּיּוֹת אלה. מליות אלה הן אותיות בכל־ם וה־א הידיעה, ויִּי־ו החיבור ומלית היחס שֶׁ. מדקדקנו נתנו במליות שימוש אלה סימן יפה: מִשֶּׁה וְכָלֵב. כל האותיות, או העיצורים, מִשֶּׁה וְכָלֵב, חוץ מִשֶּׁ, משנות את תנועתן במצבים מסוימים. כך למשל וְכָלֵב, הנהגות בדרך כלל בשווא נע, משנות את תנועתן לפני שווא או לפני חטף. כן מרפות הן את עיצורי ב־כ־פ הרוצפים להן, מִ־ משתנה לִמ־ לפני העיצורים אהחער־

3. אין אנו דנים כאן בזיוו החיפוף מעתיד לעבר (ראמר, ותאכל...) מפני

שאין היא נהוגה כמעט בלשון ימינו, ולא כל שכן בדיבור. בכל אופן, תנועתה היא

תמיד a.

(ולא לפני האחרים!). מִי זאת רווחת בסמוך לה"א הידיעה:
 מִהְבִּית, מִהְעִיר, מִהַחֲלוֹן וכו'. במלים אלה, ותמיד לפני ה"א
 הידיעה, תנועתה היא מִי. רוויחותה של מִי זו בגלל רציפותה
 לה"א הידיעה גורמת לכך, שיש טועים ומעתיקים היגוי זה – מִי
 – גם לצירופים שאין בהם כל צורך בכך, כגון בביטוי "חופשי
 מְלִימוּדִים" הנהגה בשיר הילדים המוקלט (ההקלטות הללו!)
 בטעות: מְלִימוּדִים...

יש עוד כללים המסייעים להיגוי התקין של המליות הנ"ל
 או רוצפיהן (בעיקר בכ"פ, שריפויין או הדגשתן לא תמיד נהירים
 לכל דובר). על כללים אלה אפשר לעמוד בספרי דקדוק,
 וללמוד אותם גם מבלי להזדקק לתורת הניקוד, הקשה משום־מה
 על רוב הדוברים, אולם לגבי ה"א הידיעה המצב שונה במקצת,
 ועל כך נעמוד להלן. אך נקדים בהערה על ה"א השאלה.

ה"א השאלה גם היא נכללת בקבוצה מליות זו, וגם היא משתנית
 בתנועתה, ולא לפי חוקי השינויים של ה"א הידיעה, שעליהם נרמזו
 להלן, אך אין אנו דנים כאן, בקונטרס זה, בפרוטרוט, בבעיותיה, משום
 ששימושה נדיר בדיבור, וחוצ' ממטבעות לשון מקראיים, כגון: הָאֲנוּכִי
 הִרִיתִי אֶת הָעָם הַזֶּה? הֲרָצַחְתָּ וְגַם יִרְשָׁתָּ? הֲמֵן הַגּוֹרֵן או מֵן הַיִּקְבִּי?
 הֲתַחַת אֱלֹהִים אֲנִי (או: אֲנֹכִי)? הֲלֹנּוּ אַתָּה אִם לְצִרְיֹנּוּ הַשּׁוֹמֵר אֲחִי
 אֲנוּכִי? הֲקָצַעְתָּהּ? שְׂבָכֹלָם (פרט להָאֲנוּכִי...?) נִהְיִיתָ הֲיֵא זו
 בתנועת a – אין נוהגים בה בדיבור, ובמקומה משתמשים במלות שאלה,
 כגון: הָאֵם...? כָּלוּם...? וְכִי...? או בלא כל מלת שאלה,
 אלא בהנגנת המשפט בנעימה של שאלה. ומספר דובס דן ב"קצרת
 צימוקים" (ע' 208–209), מפי המדקדק מ"א ויון ז"ל, דברי בדיחה אלה,
 שהשיב ויון למורה, שבקונטרסו ללימוד הלשון העברית מצאו המבקרים
 ש"בכמה משפטי שאלה נחסרה ה"א השאלה". אמר לו ויון: "תנוח

דעתך... עניין של רשות הוא. רצונך, אתה נעזר בה"א השאלה ואתה נוהג כלשון המקרא, רצונך, אין אתה נעזר בה"א השאלה ואתה נוהג כלשון חכמים. והנה אביא לפניך דוגמה מלשונם של שני כרואים שאינם אדם, כשהאחד נעזר בה"א השאלה והאחר אינו נעזר בה. היצור האחד היא אתונו של בלעם – דיבורה מועט ויש בו דרך שאלה ובה"א השאלה: הלא אנכי אתונך, ההסכנתי לעשות לך כה? היצור האחר הוא מלאך. דומה – אף הוא דיבורו מועט ויש בו שאלה, אך בלא ה"א השאלה... אותה אתון צעירה לימים הייתה, כעין סמינריסטית המתקינה עצמה לבחינות, הייתה משגת כללי הדקדוק לפי ספרי הלימוד של ימינו, ומצאה בהם, כי עניין ה"א השאלה הוא גזירה, ואילו אותו מלאך זקן ומנוסה היה, וכבר למד ש"ס ופוסקים וידע, כי עניין ה"א השאלה אינו גזירה..."

למען הדיוק, ולהסיר לזות שפתיים, נציין שהמדובר בקונטרס לדקדוק שיצא בווינא לפני שנים רבות, וגם דברי ויזן ורמיזתו על ה"סמינריסטית" ועל "ספרי הלימוד של ימינו" נאמרו אז, בהיותו עוד בווינא.

ה"א הידיעה מבוטאת, בדרך כלל, בתנועת a (ה) – או ה(ה), אך במצבים מסוימים היגויה הוא ה(ה) (בסגול). מצבים אלה חלים כשהמלים, שהה"א מיידעת, מתחילות בה"א או ח"ית או ע"ן קמוצות בקמץ גדול שאינו מוטעם (וכן בח"ית בחטף קמץ. ראה להלן בדוגמות). רבים אינם יודעים כלל זה, ויש היודעים את הכלל הזה, אך אינם בקיאים בתורת הניקוד עד כדי שִׁיזכרו בדיבורם, אילו מלים הפותחות בהח"ע הן בקמץ גדול ואילו בפתח או בחטף פתח, שגם הן נשמעות כתנועת a. מכאן הליקוי בדיבור הנקרא בבדיחות פִּסְבִּיךָ ה. מצויים הסבורים, משום מה, שיש הידור מיוחד בהיגוי ה, והם מבטאים אותה לעתים קרובות שלא לצורך, כגון במלים האהוב, האביב, העליון,

החרדל, הקֶמֶה. בכל אלה צריכה ה"א הידיעה להיחנות
 בתנועת a. חילופי יוצרות אלה של ה- (או ה-) בק- הם צורמים
 ביותר. לאלה שאינם בקיאים בניקוד נביא כאן, זה לעומת זה,
 רשימת מלים שכיחות, המשנות את ה"א הידיעה שלפניהן לסטל
 (בטור הימני), ולעומתן רשימת מלים, שאינן משנות את היגויה
 הרווח של ה"א הידיעה a, ואולם יש ששונים בהן (בטור
 השמאלי).

הַהָדָר, הַהָדוּר, הַהָמוֹן אבל: הַהָדָרִים, הַהָדוּרָה,
 הַהָרִים... הַהָר, הַהוּוּי

הַחֲסִיד, הַחֲרוּץ, הַחֲשׁוּב, אבל: הַחֲסִידִים, הַחֲשׁוּבִים,
 הַחֲלָב, הַחֲנִיךְ, הַחֲסֵר, הַחֲנִיכָה, הַחֲסֵרִים,
 הַחֲגִי, הַחֲדָשׁ, הַחֲלָל, הַחֲגִים, הַחֲרָדֶל,
 הַחֲצֵר, הַחֲתוּל, הַחֲלוֹן, הַחֲתוּלָה,
 הַחֲכָם, הַחֲזָק. הַחֲמוּר, הַחֲלָשׁ, הַחֲשָׁשׁ.

הַעֲתִיד, הַעֲרִים, הַעֲלֹל, אבל: הַעֲמִים, הַעֲתִיק,
 הַעֲשׂוּי, הַעֲצוּב, הַעֲזִים, הַעֲלִיו,
 הַעֲדִין, הַעֲשִׂיר, הַעֲנִי. הַעֲשִׂירָה, הַעֲנִיִּים.

הַחֲדָשִׁים, הַחֲרָבוֹת, אבל: הַחֲפָשִׁי, הַחֲדָשִׁי,
 הַחֲלִיִּים, הַחֲרָפִים הַחֲרָפִי, הַחֲכָמָה,
 הַחֲרָמָה, הַחֲמָנוּת,
 הַחֲקָצִים.

לעולם לא תבוא ה"א הידיעה בסגול לפני אל-ף!
 האביב, האהוב, האדון, האמיד, האחיד, וכו' לפני כל אל-ף!

כללי היגויה של מלת השאלה מה...? דומים לשל ה־א הידיעה, ואף היא מונעת בדרך כלל בתנועת a: מה או מָה, ובסגול, -מָה - לפני הח־ע קמוצות כנ־ל: מָה חדש? מָה עלול...? אלא שמלת מה זו, שלא כה־א הידיעה, באה גם לפני פועל בעבר (או בעתיד). תן דעתך אפוא לדוגמות כגון: מָה עָשִׂיתָ? מָה חָשַׁבְתָּ? מָה עָנָה? מָה הָיָה? אבל: מָה עָשִׂיתָ? מָה חָשַׁבְתָּ? מָה עָנִיתָ? מָה אָמַרְתָּ? במלת השאלה במה...? מונעת המי־ם בתנ־ך, בדרך כלל בסגול - בָּמָה...? ולפני אהחער־ בקמץ בָּמָה...?

7. שווא משוער

נָקִידִים ונעיר, שבניבים דְּמִי־קְדִימָה, דִּן־קְדִימָה, זכות־קְדִימָה... מונעת הקו־ף בשווא. קְדִימָה במלים אלה היא במשקל פְּרִיקָה, טְעִינָה, כְּתִיבָה וכדומה, ואין היא הסיסמה קְדִימָה! המטעה כנראה את הטועים. ועוד שווא נע שבראש המלה משתבש לחיריק או לצירה, והוא במלים גְּרֹרִים, פְּקוּדִים, סְמוּכִים, מְמַדִּים... הבאים בשווא בראשיתם, שהרי הם ריבוי של גְּרֹר, פְּקוּד, סְמוּךְ, מְמַד... מקור הטעות הוא כנראה בקורא, שסבור, שמלה כגון פקודים היא צורת הריבוי של פיקוד, ועל כן הוא מוסיף למלת פקודים י־ד בכתב ותנועת i בהיגי (פיקודים), אך אין הדבר כך. פְּקוּדִים היא צורת הריבוי של פְּקוּד, מְמַדִּים - של מְמַד וכו'. (לא נכון: גרורים, פיקודים וכו').

גם השווא של המלה החדשה שְקופית (זכוכית המשקפת תמונה על גבי מסך) משווע: שְקופית! ובריבוי: שְקופיות! (לא נכון: שיקופית)

יש גם שווא מקופח בתוך המלה. אין לומר כיסאות, לא בנפרד ולא בסמיכות, אלא תמיד בשווא: כיסאות, כיסאות-האולם... וכן איגרות (ולא איגרות), איגרות-חוב. לעתים קרובות שומעים אנו מפי נואמים ומרצים את הצורות הוצאו, הובאו, הוכנו וכדומה (לא בסוף פסוק), אך ההיגוי הנכון של צורות אלה הוא בשווא: הוצאו, הובאו, הוכנו, הושבו...

הצורות ענייני-, בנייני-, קנייני- וכדומה נקבעו בשנים האחרונות ביו"ד קמוצה, דווקא על ידי מדקדקים, אבל האקדמיה ללשון העברית, בהחלטותיה בעניין הקמץ הגדול (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית ז-ח, תשכ"ב) החזירה את עטרת השווא ליושנה וקבעה: ענייני-לשון, בנייני-האומה, קנייני-ערך, מנייני-המתפללים וכדומה, ביו"ד בשווא נע.

8. על חודה של תנועה

לתנועה חשיבות מכרעת בקביעת משמע המלה הפיעל והפועל, וכמוהם ההפעיל וההופעל, הם שני הפכים, אך הסימנים המבדילים ביניהם הם התנועות בלבד. המקפיד על לשונו חייב לתת את דעתו לדייק בהיגוי התנועות. אינו דומה נבנה לנבנה, נעשה לנעשה, נראה לנראה, לפי שהראשון לשון הווה, ואילו השני – עבר.

לאחרונה רווח במידה מבהילה השיבוש אינני, ממנו. יתנו

נא דעתן מזכירות רבות, שלשאלה: היכן מנהל המחלקה? עונות:
איננו – שבעברית תקינה יש לומר איננו, וכן ממנו.

שגיאה מגוחכת היא בהיגוי המשובש "מגוחכת". הטועה
בוודאי מקיש מצורות משופחת, מטופחת, משוחחת וכדומה, אך
צורות אלה מבוטאות בשני פתחים בגלל החיית הגרונית בבואה
כעיצור שלישי בשורש. חיית שהיא שנייה בשורש אינה
"פותחת". השווה: משוחדת, מרחמת, משחקת, מרוחקת וכדומה.
ההיגוי הנכון הוא אפוא: מגוחכת.

וראוי לזכור: אמנם אומרים אנו: אֵל, אֱלִי, אֱלִיךָ, אֱלִיךָ,
אֱלִי, אֱלִיךָ, אֱלִינוּ – בכל אלה האל־ף בתנועת e, אבל: אֲלִיכֶם,
אֲלִיכֶן, אֲלִיהֶם, אֲלִיהֶן – כאן האל־ף צריכה להיות בתנועת a.
ומשיבושי ה"אפנה": נַעֲרָה, במקום הצורה הנכונה נַעֲרָה,
כשהמדובר בחברת הנַעֲרָה. נַעֲרָה – נַעֲרָה; שיבושים אחרים: יָשׁוּב
במקום יָשׁוּב הנכון, יָצוּר כשמתכוונים ליָצוּר, מְחִיתִי כף במקום
מְחַאֲתִי כף הנכון. כשהערתִי לגננות במחוז באר־שבע, שיש להימנע
משיבוש זה ולבטא מחאתי כף, מחאנו כף ולא מחיתי... העירה גננת: אני מודה
ומתוודה, שילד בן ארבע התעקש לומר מחאתי כף, ואני ביקשתי "לתקן"
אותו.

בבתי החולים ובבנייני התערוכות מוקמים בִּיתָנִים כך במגילת
אסתר ז, ז ועוד, אך יש הטועים בהיגוי מלה זו ואומרים בִּיתָן. נזכור
ונזכיר: בִּיתָן, בִּיתָנִים.

לעומת הנ־ל נתקלנו גם בנוטים להפוך e ל־i, ומבטאים אִי־
שם במקום אִי־שם הנכון, אִי־אלו במקום אִי־אלו הנכון,
ואפילו תִּיקוּ במקום תִּיקוּ הנכון. נעשה נא למען הצירה: אִי־
שם, אִי־אלו, תִּיקוּ.

ומקיפוחי הקמץ: סינור ומזרן במקום הצורות הנכונות
סינור ומזרן - כהיגון וככתיבן בתלמוד.

המלים ימינה, צפונה, דרומה - היגון הנכון הוא בקמץ
בראשן: ימינה, צפונה, דרומה, כשם שהמלים ימין, צפון, דרום
מבוטאות בקמץ בראשן כשהן בנפרד. בסמיכות - בשווא. יתנו נא דעתם
לכך המבטאים בטעות: ימינה, צפונה, דרומה כשמתכוונים
לומר: לעבר הימין, הצפון או הדרום, וישנונו נא: פנה ימינה,
לך צפונה, סע דרומה.

גם לגבי המלה נתיקים, נתיקי־הישוב, נתיקי־ההגנה...
החזירה האקדמיה ללשון העברית את עטרת הקמץ ליושנה.
במסורת הדיבור היו מבטאים נתיקים. באו מדקדקים וביקשו
לגזור על דרך כביר - בכירים - נתיקי־נתיקים, אבל האקדמיה,
עדנה בדבר, קבעה כמסורת הדיבור: נתיקי־נתיקים בשמירת
הקמץ "זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" ו-ח, תשכ"ב.

למבקשים לקצר את הביטוי "דין וחשבון" ייאמר: ההיגוי
של המלה המקוצרת דוח הוא דוח ובריבוי: דוחות, על
משקל: רוח - רוחות.

9. כתיב והיגוי

הדוגמות של שיבושי היגוי או חילופי תנועה, שהובאו לעיל,
אופייניות הן לכתיב חסר ניקוד, שלא כל התנועות מסומנות בו.
הכתיב המלא, הנהוג בייחוד בשנים האחרונות, מסייע ללא ספק
להיגוי המדויק, אף כי לכלל כתיב תנועי שלם לא הגיע. יש
השוללים כתיב מלא זה וטוענים, שהוא גורם לשגיאות בהיגוי.
טענה זו נכונה היא רק בקצתה, כי אמנם יש מקרים, וקצתם יובאו

להלן, שבהם הוא מטעה, אך הפסד מועט זה יוצא בשכר הרג
שבכתיב המלא, ומספר המקרים, שבהם מסייע כתיב זה להיגוי
נכון, הוא הרבה יותר גדול מאשר הטעויותיו.

לתחום הטעויות-הכתיב שייכות ההתזות המיותרות ושל
האלף במלים כגון: לאמור, מאתיים, גאווה, יחזקאל.
האלף במלים אלה רק מזכירה לנו את מוצא המלה וגזרונה,
אך אין צורך לבטאה. היגיון הנכון של המלים האלה הוא כאילו
לא הייתה בהן אלף כלל. התזה מיותרת זו נשמעת לעתים
קרובות דווקא מפי שחקנים וקריינים, הסבורים מן הסתם, שעל
ידי כך הם מהדרים בלשונם.

גם היו"ד, המסומנת במלים כגון: היקף, הישג, היתר,
היכר, היצע... מטעמים של כתיב מדא – אינה צריכה
להטעותנו. בדוגמות אלה ודומיהן יש לבטא את הה"א בתנועת
סגול ולהכפיל את העיצור הבא אחריה, ואין להשמיע צירה
או צירה-יו"ד. למרות הכתיב הישג, היתר, היכר... צריך
הקקף, השיג, התתר, הכפר, הצצע...

לעומת זאת מקופחת לפעמים תנועת הצירי במלים כגון
איברים, וכן איבר, איברי-הגוף. כך הוא הכתיב וההיגוי,
כפי שקבעה האקדמיה ללשון העברית במילון למונחי האנטו-
מיה. אין אפוא לבטא: אבר, אברים.

אף המבקשים ליהנות, הם עצמם, ולהנות את שומעיהם
בצליל עברי מדויק, יתנונא את דעתם, שיש ליהנות או ליהנות,
והיא צורת הסביל, בנפעל, ויש להנות, בפיעל – לגרום הנאה,
וההבחנה בין שני הפכים אלה היא חשובה.

כשמקפידים על כתיב מלא, במלים שלעיל ודומיהן, איבר

איברים, איברי י, ליהנות... מסייעים לקריאה נכונה ולהיגיון נכון בדיבור. פעמים יוצר הכתיב החסר "מליח חדשות" ממש. סיפר חבר הכנסת משה שרת, כיצד נולדה המלה גוחיות, המשמשת בימינו ל"גוחיות", אלא שבאותם הזמנים רווח היה הכתיב החסר, ועל כן נהוג היה לכתוב מלה זו: גוחיות (כחית בקיבוץ) ומכאן הקריאה גוחיות שגשגה לעניין זה.

נראה לי, שבדרך זו נולד גם הביטוי רשמי-מסע, רשמי-טיול, על פי המלה רשם היינו צריכים לבטא רשמי-טיול, רשמי-מסע, אבל הכתיב החסר הוליד את הניבים רשמי-טיול, רשמי-מסע.

אין מערערים כיום על מלים כגון "גוחיות" ו"רשמי-מסע", שנולדו בדרך שנולדו, אבל יש לערער על הנוהג שנוהגים רבים, בהם ממציאי הכתיב המלא, לכתוב: טפסי-בקשה, צרכי-שבת, גחלי-עבודה, קבצי-תקנות, פעלי-ע, שלא כדין הכתיב המלא. וכתיב חסר זה מעודד ללא ספק את שיבושם של ביטויים אלה. ראוי אפוא לתת את הדעת לכתוב ולבטא: טפסי-בקשה, צרכי-שבת, גחלי-עבודה, קבצי-תקנות, פועלי-ע וכו' וכו', וכן: טופסיהם, צרכיהם, גחליהם, רובציהם, פועליהם... וכן: טופסו, תוכנו, שורשו... אבל בריבוי ללא נטייה: טפסים, צרכים, תכנים, גחלים, קבצים, פעלים...

אך אין להקשות ממלים אלה על "קושי", כי כאן, כשהאות השלישית של השורש היא יו"ד וכן במלים: אוסי, דופי, לחי וכו' וכו' הצורות הניטות הן: קשיי-הסתגלות, קשייכם, קשייהם... וכן קשיים.

החולם המלא, לכל הדעות, במלה כגון תמות, על משקל

אָחות, נעלם לפעמים בנטיות, ויש המבטאים "חמתי", כשהם מתכוונים לתמותם. ראוי להזכיר: אָחות – אָחותי, תמות ולא חמה – תמותי. ראה גם על חומר וחמר להלן בפרק 15.

10. האלה שמות...

הוזכר לעיל שיבוש היגיו של השם יחזקאל, שלפי מסורת המקרא אין לבטא בו את האל-ף. גם טוביה, או טוביהו יש לבטא בחולם, מלשון טוב, וכך גם מצאנו בספרי נחמיה ודברי הימים. כיוצא בו: יש לבטא טובי-השחקנים, טובי-הסופרים וכדומה – בחולם ולא בשורוק, וכן חופי-הארץ, לאורך החופים. חוף אינו חוף, וחופים אינם חופים.

יש המבקשים "לדקדק" בשם צָבִיָּה ולבטאוּ צָבִיָּה, כנקבת הצבי. אולם שם מקראי זה, "צביה מבאר שבע" מלכים ב', יב, ב הוא שמה של אם יהואש המלך, שם בעל ייחוס גדול, ואין צורך "לתקנו". זכותה של תנוקת בישראל היא להיקרא צָבִיָּה, אם הוריה רוצים בכך, כשם שזכותו של תנוק להיקרא צבי, אבל אין צורך לשנות את השם צָבִיָּה, כשכך נקבע במפורש. יש אפוא צָבִיָּה כשם תניכי, ויש צָבִיָּה כשם מחודש.

קצת מתושבי חיפה וקריתיה מבקשים לקרוא לְקָרִיּוֹת קריות דווקא, ונימוקם עמם: מה שְמֵלָה – שְמֵלוֹת, אף קרִיָה – קרִיּוֹת. אבל שמה של עיר במואב היה דווקא הַקָרִיּוֹת ראה ירמיהו מח, מא ועוד וכך ביטאו שם זה. ראוי אפוא שכל תושבי חיפה והקריות, והבריות בכלל, יבטאו: הַקָרִיּוֹת.

ועתה, מה על השמות: אָסֶנֶת, בְּשֵׁמֶת, דְּבִרַת, צָרְפֶּת וצָרְעָה? האם הקמץ הראשון שבהם הוא גדול ומבוטא כ־a או

קטן ומבוטא כ־o? לגבי דְּבִרַת וְצָרְעָה אין לנו אלא לעיין ברשימת היישובים בישראל שנתון הממשלה תשכ"א. ברשימה זו הובא הכתיב הלאטיני של כל יישוב, כפי שקבעה הוועדה הממשלתית לשמות, לפי הנחיות האקדמיה ללשון העברית. מוצאים אנו אפוא שם את הכתיב Daverat לדברת ו-Zor'a לצרעה. כך נבטא. השמות אֲסֵנַת, בְּשֵׁמֶת וְצָרְפֶּת אף הם שמות תנכיים הם והטעמים ומסורת ההגייה כפי הספרדים מנחים אותנו להגייהם Zarefat, Basemat, Asenat, כלומר: בשלושת אלה הקמץ באות הראשונה הוא גדול, והשוא שאחריו – נע.

11. בכ"פ

במבטא ימינו, כפי שנקבע בארץ ישראל, עם תחיית הדיבור, מבחינים בין בכ"פ רפות, הנהגות כ־f, kh, v לבין הכ"פ דגושות בדגש קל או בדגש חזק, שהיגיון הוא p, k, b ואין מבחינים בין גִּדִּית דגושות לרפות. המבטא כהלכה את בכ"פ על שינוייהן מצויה אפוא לדעת את כללי הדגש הקל והחזק, כי הכתיב, שהוא על פי רוב לא מנוקד, אינו מסייע להבחנה ברורה זו. יש שבכ"פ משתנות בתוך המלה עצמה במצביה השונים כגון: שברתי אבל אשבור, זיכרון אבל זיכרונותינו, תפר אבל לתפור, ויש שאותיות השימוש משפיעות על ריפוי. המליות מִשֶּׁה אינן מרפות את בכ"פ הרוצפות להן, הבאות כרגיל דגושות בראש המלה: מִבֵּית־הספר, שְׁפַת־חַתִּי, הַכֶּלֶה, הַפָּנִים... לעומתן וכל־ב מרפות את בכ"פ שלאחריהן: וּבֵית־הספר, פִּפְרָהִים, לְכָל־הַתֵּנִיךְ, בְּפָנָיו. מובן שכל־ב המבליעות את ה־א הידיעה, דִּינָה כה־א זו, ובכ"פ שלאחריהן מודגשות הן: בְּבֵית, בְּפָנִים,

לפלה... והאומרים בפעם הראשונה בפ"א רפויה מתוך
היקש מוטעה לביטויים כגון בפעם אחת... טועים. יש לבטא
בפעם הראשונה.

לגבי הרפיית בכ"פ בראשית המלה, כשהן באות אחרי
יהו"א לא נשמעות – גזרה שאין רוב ציבור יכול לעמוד בה –
נוהגים להקל, ואין מרפים בכ"פ אחרי יהו"א אלא
בצירופי לשון קבועים, כגון: לפני-כן, אחרי-כן, אף-על-
פי-כן.

חידוד בעניין זה משמיענו דוב סדן בספרו "קצרת צימוקים"
ע' 207: מעשה במשה אהרן ויזן, שביאר לתלמידיו על שום שה הוא
חולק על הניסוח המקובל של כלל האומר, כי אחרי יהו"א לא יבוא
דגש קל, אמר: וכבר צווח המקרא על הניסוח הזה ואמר: "והמנהג
מנהג יהו"א [בן נמשי] כי בשג עון ינהג". (ראה מלכים ב' ט"ז כ').

יש שכ"ף רפויה המקדימה חית מבוטאת ככ"ף דגושה,
ונמצאו גם מצדיקי נוהג זה, הטוענים שבכך מסתייעים אנו בהבחנה
בהיגוי בין הכ"ף לחית הבאה בעקבותיה, אבל זיגוי מוטעה
זה הוא תוצאה של רישול בהיגוי תקן של החית הגרונית, ועל כן
אין להשלים עמו, אלא לעשות למען החית, ואז תבוטא ללא
קושי גם הכ"ף הרפה: הכחיש, הכחשה, הכחיד, להכחיד,
מכחול, וכדומה.

ראוי להבחין גם בין סיפה דוקרת לבין סיפה, ששכים
את המכונה או את כלי הרכב שמן סיכה, ואשר להיגוי המלה

4 על כך כתב אבי-מורי ק"י סילמן ז"ל ב"לשוננו" כרך א' (תרפ"ט),

ע' 210–211, ברשימתו "בגד כפת הסמוכות ליהו"א"

סיבוב, הנה אישרה האקדמיה ללשון העברית ב"זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" ה', תשי"ח, ע' 66 את הנהג הרווח בפי ילדים ונערים, בביית רפה: סיבוב, כיפוף, וקבעה היגוי זה לגבי שם הפעולה מבניין פולל טובב, כופף וכו'.

הפ"א היא רפה במלים כגון תוקפני, תוקפנות הגזרות מתוקף, אבל דגושה בביטוי כגון תוקפו של ההסכם כאן הצורה היסודית: תוקף.

12 בין שיין לשיין

לתחום תקלות הכתיב הלא-מעקד, שאף מילוי באימות קריאה אינו עשוי לסייע, שייכים חילופי היוצרות בין שיין ימנית Sh לשיין שמאלית S. שגירות הדיבור עשויה לסייע בתיקון הדברים, ואמנם ניכרת בשנים האחרונות התקדמות רבה בעניין זה. להלן יובאו, אלה לעומת אלה, ביטויים אחדים בשיין, שיש בין דוברי העברית, שאינם מבחינים בין ימינה לשמאלה של נקודתה.

בשיין ימנית Sh

רשמי.

כך קבע ממציא המלה א' בן יהודה, וההיגוי רשמי הוא הנהג בערבית. נאמר: מכתב רשמי. הודעה רשמית.

בשיין שמאלית S

שדרות.

על פי הכתוב במלכים א' פרק ו', במלכים ב' פרק י"א ועוד. ולכן: שדרות ביאליק, שדרות רוטשילד, וכן הכפר שדרות שעל יד אשקלון. אבל עמוד השדרה

עמוד הַשְּׁדָרָה, ראה ממול

בשִׁינְיָמִית (Sh) עניינו אחר:
כאן השורש הארמי שדר
הקרוב בהוראתו לפועל
העברי שזר.

שרטוט.

אַנְיָשָׁת - שפתיים.

כך בתהלים כא, ג.

מוֹטָב גם לכתוב סרטוט.
סרטט וכדומה. כך פְּעָמִים,
בתלמוד, וכך גם ממליצים
מילוני האקדמיה. הפועל
שרטט או סרטט אינו אלא
הרחבת הפועל שרט-סרט.
גם שרטון יש לבטא בשין
שמאלית: אנייה נתקלה
בשרטון.

שורר -

מלשון שר, - להיות כל איש
שורר בביתו (מגילת אסתר).

המחלה פְּשָׁתָה, פוֹשָׁה וכד'
על דרך פְּשָׁה הנגע ויקרא
יג, ו ועוד.

13. עוד על אלה ואלו

בקונטרס - ככתוב איש אל רעהו - בפרק 19 הערנו על התופעה
המשונה של ה-הבחנה- המלאכותית, שהנהיגו כותבי עברית,
ובהם אף מתיימרים לדעת את הלשון, ואף עורכים, הגורסים

שהכיניו אלה הוא לריבוי בזכר, ואילו אלו מיועד לנקבה בריבוי – סברה שאין לה שום יסוד, והבחנה מלאכותית שאין בה כל צורך, כי אלה וכן אלו יפות לזכרים וגם לנקבות. כמה מקוראי הקונטרס טענו, שכפילות זו של שתי מלים שונות – צורה וזהות – משמע אינה נוחה, והם מבקשים לדעת, איזו צורה יש להעדיף בדיבור היום-יומי, אלה או אלו? לשואלים אלה נביא להלן את המלצתו של הבלשן המובהק ד"ר יצחק אפשטיין ז"ל בספרו, שנדפס לאחר מותו, "הגיוי לשון", ע' 104, שבה מחווה המחנך את דעתו על צד ההיגוי בדיבור של שתי המלים האלה:

"בכונן זה היתרון הוא לצורה הקלה ביותר לגבי הביטוי. שתי המלים הנדונות חלוקות רק בתנועת הל', ובכן עלינו לבחור בין ל' סגולה לל' שרוקה. הראשונה זקוקה אך למגע קצה הלשון בחניכיים העליונים ולפתחון פה קל, אולם השנייה טעונה עוד נטיית שפתיים. לפיכך נעדיפה אלה".

14. שאלות הזמן

ס' יזהר מתאר באחד מסיפוריו את הידען בעברית, המתקן את לשונו של כל מי ששואל "איזו שעה" או "כמה השעה" ומלמדו לומר "מה השעה?" ראוי להתייחס בסלחנות לצורות אלה של שאילת השעה, שאין בהן כל פסול. אם מדובר במסכת סנהדרין, כיצד היו בודקין את העדים ושואלים אותם: באיזה יום באיזו שעה... וכו', הרי אין כל פסול כששואלים בימינו: איזו שעה, או איזו שעה עכשיו? גם שאלת כמה השעה, או: כמה השעה עתה? הנהוגה, כידוע, בערבית, הלשון הקרובה

אלינו, אין בה כל פסול. מה, איזו וכמה – שלושתן כשרות
לשאלת השעה.

הביטוי "בשנה העברה" היה רווח לפנים בעיתונות העברית
בחול-ה"ה "הצפירה", "המליץ" ועוד, ואפשר להצדיקו בקושי רב, כי ה"א
הידיעה מצטרפת אמנם בתנך לפועל בעבר, אבל רק במקרים
נדירים ביותר, ששואלים עליהם בחידוני תנך ארציים. בדרך
כלל באה ה"א הידיעה רק לפני שם או כינוי או צורת
הבינוני, שהיא צורת ההווה. על כן מוטב לומר "בשנה שעברה"
או "אשתקד".

הביטוי "בשנה החולפת" אינו מכונן, ואין להשתמש בו.
הרי הכוונה היא לשנה שכבר עברה, ולא לשנה ה"שוטפת" או
הנוכחית. מוטב לומר אפוא כפי שמתכוונים: בשנה שעברה או
אשתקד.

ואין צורך לתקן את אלה האומרים "חצי שש" לעניין חמש
וחצי או חצי שלוש לשתיים וחצי בציינם את הזמן, שהרי אותו טיעון
"הגינוני" נגד שימוש זה – חצי שש הרי זה שלוש – ניתן לסתרו גם
כן בהיגיון: חצי שש, הווי אומר: חצי השעה השישית שלאחר
חצות היום, כלומר, חמש וחצי. שכזה היה גם הגיונם של חז"ל,
אפשר להיווכח מביטויים כגון "חצי שש וחצי שבע כשמונים
את שעות היום משעת הזריחה חמה עומדת בראש כל אדם" פסחים צד ע"א
שמביא גור במילוגו ערך חצי, כדי להצדיק נטייה עממית של
ימינו, הוזה ללשון חז"ל.

15. צורות צוררות

המדקדק א' אברהם י"ל המציא כינוי קולע לאותם זוגות

המלים שונות המשמעים, שהדוברים, או הכותבים, מחליפים ביניהן, לעתים, מתוך טעות: צורות צוררות. הבה נתן את דעתנו לאחדים מחילופי היוצרות הללו ונלמד להבחין בין אופן במלעיל לאופן במלרע. כבר לפני אלף שנה העמידנו המשורר והבלשן העברי מנחם בן סרוק, בספרו מחברת, על הצורך להבחין בין אופן, במשקל אורח, קודש, שורש, חודש, חושך... לבין אופן במשקל לפי גרסתו שם גורל, שופר, עולל... המלה אופן במובן דרך, שיטה וכד' מקורה במשלי כה, יא, במימרה הידועה "תפוחי זהב במשכית כסף, דבר דבור על אָפְנוֹ". מפרשים הבינו את המלה "אפנו" במקום זה כריבוי זוגי של אופן, על דרך אחנוי – שתי אחנוי, ובאותו משמע גם במדרש רבה לספר רות, בתחילת פרשה ב' "מתוך שאתם עושים עצמכם חרשים, אתם עומדים על אופניים שלהם" של אנשי יריחו, כלומר: על אופני חייהם ומנהגיהם. אופן במלעיל הייתה מלה נדירה בתקופות קדומות של הלשון. בימינו שגורה מלה זו יותר מדי! בניבים המתארים את הפועל: באופן טוב, באופן יפה, באופן מוזר... וכן בביטויים: בכל-אופן, בשום-אופן... בכל הביטויים האלה, של "אופן" במובן דרך, שיטה, יש לבטא את המלה במלעיל ובפ"א סגולה. אופן במלרע ובפ"א פתוחה הוא גלגל.

בין רשות לרשות. לא הכול מבחינים בין רשות במשמע

5. לאחרונה מסתמנת בלשון הדיבור נטייה בריאה להימנע מ"אופן" זה בביטויים כגון: נפצע (באופן) קל, או (באופן) קשה; עשה את הדבר כך (ולא... באופן כזה). ראה גם להלן, פרק 17.

היתר, רישיון, לבין קשות, שאינה אלא קיצור בכתב של המלה ראשות, כלומר: הנהלה, שלטון. תנועת הרי"ש היא המסייעת להבחין בין שני מושגים שונים אלה. ראוי לתת את הדעת להבחין בהיגוי שתי מלים אלה, בייחוד בביטויים כגון: קשות-היחיד, קשות הרבים ליטול קשות... לעומת: קשות מקומית, קשיות מקומיות, קשות-הפיתוח או במימרת חז"ל ואל תתוודע לקשות אבות פרק א' משנה י'.

בין ידוע לבין מסוים. התפתחות הלשון בשנים האחרונות והנטייה המסתמנת ליתר דייקנות בשימוש המלים מביאה אותנו לתת את דעתנו להבחין בין שתי מלים אלה, ששימשו קודם בערבוביה, ולתקן את הביטויים: גורם ידוע, מבחינה ידועה, מצב ידוע וכו' לביטויים מדויקים יותר: גורם מסוים, מבחינה מסוימת, מצב מסוים, מטעמים מסוימים, מסיבות מסוימות וכד'.

בין ציר לבין קוטב. הציר הוא קו דמיוני העובר בין שני קוטבי נתון נא את דעתנו: קוטבי - ולא קטבי - כדור הארץ. הארץ סובבת על צירה ממש כשם שהדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו משלינו, יד. אין לקרוא עוד לקוטב-ציר, כפי שנהנו בטעות בראשית ימי תחיית הלשון. כיום מן הראוי ללמוד להבחין בין שני מושגים שונים אלה. ציר כדור הארץ עובר בין שני הקטבים: הקוטב הצפוני, והקוטב הדרומי.

בין פקק לבין שעם. זוהי דוגמה לערבוב מושג החומר במוצר. מן החומר שעם, הלקוח מקליפתו של אלת-השעם, עושים מוצרים כגון: סקקים לבקבוקים, לוחות בידוד, חגורות שחייה, רפידות נעליים וכדומה. לפנים היו הפקקים עשויים בדרך כלל, שעם, ומכאן השתרשות הטעות של כינוי השעם בשם

פקק. כיום עושים פקקים גם מחומרים אחרים, כגון: זכוכית, מתכת, חומר פלאסטי וכדומה. פקק הוא דבר ולא חומר שפוקקים, סותמים, בו בקבוקים, והוא יכול להיות משעם או מחומר אחר. לא כל פקק עשוי שעם, ואין השעם משמש לפקקים בלבד.

בין הכול לבין כולם. משום מה נדחת המלה החובקת זרועות עולם, הכול, מפני כולם, שהיא מלה מצומצמת, המכוונת לקבוצה שהוזכרה בהקשר דברים קודם. ראוי לעודד את שימושה של מלת הכול, כשהמכוון הוא לכלל הבריות, לכל אדם, אין טוב אלא לשנן כמה מימרות חז"ל נאות, כגון:

הכול חייבין לעמוד בפני נשיא, חוץ מאבל וחולה
מ"ק כז ע"ב

הכול נידונין בראש השנה וגור דין שלהן נחתם ביום
הכיפורים ר"ח טז ע"א

ומתי משתמשים בכולם?

כלבים, כשאחד נובח, כולם כלומר כל אותם הכלבים שנוכרו
קודם מתקבצים ונובחים על חנינם שמות רבה פל"א ט.

ולמכריזים על סחורתם בשידורי "קול ישראל" ייאמר:
מה רבותא, אם "כולם" משבחים סחורה פלונית או אלמונית...
הרבותא היא, אם הכול משבחים סחורה זו. "כולם" הרי הם
מתי מעט בלבד.

בין לעולם לבין מעולם. אף כאן נלמד להבחין בין
שני גיבים אלה בלימוד מימרות חז"ל ונימצא נשכרים
כפליים:

לעולם אל יציא אדם את יצמו מן הכלל ברכות מט ע"ב
 לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן ברכות יט ע"א
 לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה פסחים ג ע"א
 לעולם תדא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות כתובות
 יז ע"א

לעומתן:

מעולם לא זוה שכינה מִישראל בשבתות וימים טובים...
 זוהר, קרח קעט:
 מעולם לא זוה שכינה מכותל מערבי של בית המקדש
 תנחומא שמות י'

מעולם לא נתמעך אדם בעזרה חוץ מפסח אחד – והיו
 קורין אותו פסח מעוכך פסחים סד ע"ב
 ברור מדוגמות אלה ש־לעולם עניינו תמיד, בכל זמן, או
 בעתיד, ואילו "מעולם" מכון רק לעבר.
 בין חוֹמֶר לַחֲמֶר. שוב נמצאים הַנְּתָעִים בשווא, הסבורים
 משוֹם מה, שהמלה חמר היא מלה מעודנת יותר ונאה להעדיפה
 על חוֹמֶר. אבל "חֲמֶר" אינו אלא ביטומן או זפת, "ותחמרה
 בחֲמֶר ובזפת" שמות ב, ג נאמר על מעשיה של אם משה בתיבה
 העתידה לצוף על פני היאור. אפשר שכתובה החסר של מלת
 חומר בלי וי"ו גרם לחילופי יוצרות אלה. מכל מקום ראוי
 שהדוברים הטועים ידעו להבחין בין חוֹמֶר שביד היוצר וַחֲמֶר –
 זפת. חומר לעצמו וחמר לעצמו.

16. אלה בכה ואלה בכה

תקלה בתרגומי מושגים היא תקלת ההשפעות הסותרות.

יש לשונות, שנהוגות בהן מלים דומות למשמעים שונים, ופעמים הפוכים, ואנו, המתרגמים מושגים אלה מלשונות שונות, שבהן המשמעים שונים, נמצאים טועים ונבוכים ותלויים באמצע, בין שני המגויסים.

בקונטרס "ככתוב איש אל רעהו" פרק 21 הערתי על השיטות השונות בשימושי הנקודה והפסיק במספרים ועל ההכרעה הרשמית בעניין זה, שהיא ציון השבר העשרוני בנקודה, ולפיכך בדיבור יש לומר נקודה בציון שבר: 5.2 - חמש נקודה שתיים, 25.70 - עשרים וחמש נקודה שבעים, 19.02 - תשע-עשרה נקודה אפס שתיים... את הפסיק שמים במספרים גדולים כמפריד בין כל שלוש ספרות החל מהאחרונה, ואין לבטא את המלה 'פסיק' בקריאת מספרים. 186.165 - מאה שמונים ושישה אלף ומאה שישים וחמש.

והנה מתלָאָה אחרת: קומות הבית. לכאורה, הדברים מובהקים וברורים עוד מימי נוח, שהרי כך מתארת התורה את תיבתו: תחתיים, שניים ושלישיים. כלומר: הקומה התחתית היא הראשונה, זו שעליה - שנייה, ועל השנייה - שלישית. כך הייתה התפיסה הטבעית עוד בימי המבול, כשהייתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. אולם עתה, בשובנו לארץ, טעוני השפעות לשונות העמים שבתוכם ישבנו, מתברר, שעמים שונים יש להם תפיסות שונות בעניין קומות הבית, ואנו, בהעתיקנו מהם, נמצאים נבוכים. ב"מילון הטכניקה והמדעים המדויקים" לפרופ' ש' אטינגן, הובאו, בהקבלה לערך "קומה שנייה", בע" 506, התרגומים לארבע לשונות של ניב זה, ומשתמע, שהקומה השנייה היא באנגליה ובצרפת ובגרמניה - קומה ראשונה, אך ברוסיה

ובארצות הברית – הלך המחשבה הוא כְּמִקּוֹר שפתנו: קומה שנייה ממש. בעטיין של השפעות שונות אלה יש בלבול מושגים מסוים בחברה הישראלית. יש בתי מידות, בהם של מוסדות ציבוריים, שציינו בשלטים את מספרי הקומות דווקא לפי שיטה הזרה לעברית. מבקש אתה מאיש המעלית, שיעלה אותך לקומה הרביעית, והוא נושא אותך לחמישית. התרוצצויות שווא נגרמות בגלל שתי שיטות סותרות אלה, וראוי שמנהלי בתי המידות יתנו את דעתם לשיטת ספרור הקומות העברית, שיטה תיבת נוח.

ערבוב מושגים פחות מטריח הוא עניין השימוש ב-סליחה- ובבקשה- במצבים מסוימים. פעמים, תוך כדי שיחה, מביע השומע את התנצלותו על שלא שמע את דברי זולתו ומרמוז לו לחזור על דבריו. במקרה זה אומר האנגלי או הצרפתי -סליחה- ואילו הגרמני אומר -בבקשה-. נראה, שהדרך הראשונה -סליחה- עדיפה במקרים אלה, לא רק משום שמלה זו קצרה מ-בבקשה-, אלא גם מפני שהיא נימוסית וענוותנית יותר במקרה זה. האומר -סליחה- תולה את סיבת אי שמיעת דבר הזולת בעצמו ומבקש שייסלח לו, ואילו המלה -בבקשה- אינה מביעה רגשות אלה.

המלצה זו של העדפת -סליחה- על -בבקשה- מכוננת למצב הנ"ל בלבד, ואין בה שלילת המלה -בבקשה- כביטוי של נימוס ודרך ארץ, היפה לגסיבות רבות אחרות, כגון בהצעת תקרובת, ברמזה לשבת, בפניו מקום באוטובוס וכדומה. אף למלה -סליחה- שימושים רבים נוספים: כשהמחיש צעדיו מבקש, שיפנו לו דרך, כשאדם נתקל בחברו, וכן בכל התנצלות.

וגינוני נימוס אלה מחייבים אותנו להעיר על ביטוי של נימוס הנעדר כל חן. כוונתנו ל־אין בעד מה. ביטויים השגורים כגינוני כבוד, הערכה, הערצה והבעת ידידות צריכים להיות עֲרִיבִים ונעימים, שהרי שגירותם כשהם נעימים מרבה את נועמם, אך כשהם מכוערים והם חוזרים ונשנים, גִּדֵּל כיעורם. מי שאומרים לו "תודה" או "חן-חן", יענה אף הוא ב"תודה גם לך", "חן חן גם לכם", "בבקשה", "על לא דבר", ואפילו בלא מלים אלא בחיוך נעים, כדרך שנהוגים פעמים האנגלים, אך מה מקום לביטוי הזר והמוזר "אין בעד מה"? ביטוי סר טעם, שלא תואר ולא הדר לו, בשעה שיש לצורך זה ביטוי עברי מקורי נאה: על לא דבר.

17. הגיוון והקיצור בניבים שגורתיים

הגיוון והקיצור בהבעה היו ויהיו ממעלותיה של שיחה. צירופי לשון נדושים מסורבלים הולכים ונעלמים, בכל שמשתגר הדיבור החי, ומפנים את מקום לביטויים הנאים יותר לפי טעם הזמן. להלן בשני טורים, אלה לעומת אלה, ביטויים נעימים הנהוגים בדיבור, שאפשר להחליפם או לגונם ברעיהם הניצבים לעומתם. אין הביטויים שבצד הימני, חוץ מאחדים, בבחינת "שגיאות". חסרונם הוא בעיקר כאריכותם, או בשגירותם היתרה.

מוטב לגוון או לקצר ולומר

במקום

זה אחר (אל, את) זה

אחד אַחֵר (אל, את) השני

קצתם / מקצתם

אחדים מהם

אם אתה רוצה...

אני לא יודע

אני מתייחס לדבריך על...

אף פעם לא

באופן פתאומי

באופן קל, באופן קשה, באופן

יפה, באופן פשוט, באופן

רשמי.

רצונך...

איני יודע / איני יודע

לדבריך על...

מעודי לא / מעולם לא

פתאום

קל, קשה, יפה, פשוט, רשמית

בגובה 50 לירות

באם

ביחס ל...

בכדי ל...

במטרה ל...

במלים אחרות:

במקרה ש...

בעל אופי חלש, בעל קומה

גבוהה

בעת ובעונה אחת

בקשר לעניין זה

זאת אומרת:

זאת ועוד: / זאת ועוד אחרת:

ידוע בכל מקום, ידוע לכל

איש

כמו כן

וכן

כמו למשל

כתוצאה מכך

להגיד לו

לפתע פתאום

מזה עשרים שנה

מכיוון ש...

נוכחתי לדעת ש...

נוסף לכך

נלחם למען...

נלחם נגד...

עבורה, עבורי

על אודות / אודות

פתאום לפתע

שוב פעם

תגיד לי

תפוח-עץ

כגון / כ...

לפיכך

לומר לו

פתאום

זה עשרים שנה

כיוון ש... / הואיל ו...

נוכחתי ש...

וכן

נלחם ל...

נלחם ב...

לו, לי / בעדו, בעדי / בשבילו,

בשבילי

על

פתאום

שוב

אמור לי

תפוח. כך הוא שם הפרי ולא

יותר. האוהבת בשיר השירים

ביקשה "רפדוני בתפוחים",

ולא "בתפוחי עץ". אף בשירו

של ביאליק מתאהב העלם

בנערה בשל תפוח, ולא

"בשל תפוח עץ".

הוער לעיל על יתרונו של הקיצור בשיחת הבריות. עם זאת יש להימנע מקיצורים שלא לצורך, או שאינם ברוח הלשון. ב־ככתוב איש אל רעהו פרק 23 תבעתי את "עלבונה של ש..." המושמטת לעתים קרובות השמטה המקלקלת את השורה. גם הנטייה להשמטת המלה את אינה מוצדקת. שהרי אם אין משמע ל־את־ זו משמעות יש לה. היא מציינת את יחס הפעול ובאה, בדרך כלל, לפני שם מיודע. שם מיודע אינו רק שם שה־א הידיעה צמודה לו: הבית, הספר, האיש... אלא גם שם בכינויים: בןך, ביתם, ארצי... וכן שם פרטי: ראובן, שרה, ירושלים... השמטתה לפני שם מיודע שביחס הפעול מטשטשת לעתים קרובות את מובן המשפט "בסיסנו התקיף האויב" — לא ברור, אם בסיסנו התקיף את האויב או האויב התקיף את בסיסנו. "את־ זו היא מלה מיוחדת ללשונו. אינה, למשל, בערבית, השפה־האחות, ואף מיוחדת אותה. שימושה עקיב ורצוף בדיבור העברי לכל תקופותיו. היא פותחת את התנ"ך "בראשית ברא אלהים את..." ואת המשנה "מאימתי קורין את...". נאה היא ללשונו ולשונו נאה לה. אין אפוא להשמיטה, ונדאי לא בשיטתיות.

עניין המספרים היסודיים והסודרים ושימושם, בלשון זכר או בלשון נקבה, מעורר קשיים מסוימים בדיבור העברי החי. בדיון, שנערך לאחרונה, העמידה מנהלת בית ספר יסודי בירושלים את המחנכים והבלשנים על הבעיות, שנתקלים בהן המורים בהקניית ההבחנות והשימוש הנכון במספרים בלשו הדיבור.

על עניינים אחדים בתחום המספרים עמדתי בקונטרס
"פכתוב איש אל רעהו" בפרקים 14, 20, 21, 22. כאן נוסיף דברים
אחדים על בעיות המספרים בדיבור היום-יומי.

אוטובוס שתיים-עשרה, סעיף שבע, קו חמש –
ביטויים אלה, השגורים בפי דוברי עברית רבים, מעוררים
לפעמים מחאות מצד דוברים אחרים, מהם המתיימרים
להיות מקפידים על לשונם. הטענה כנגד היא, שאוטובוס "וכן
"סעיף" או "קו" הם ממין זכר, ועל כן מספרו אף הוא צריך להיות
זכר. ואולם הכלל העברי אומר, שמין המספר חופף את מין
שם העצם, כשהמספר הוא מספר סודר, המתאר את העצם
מבחינה מספרית, או מספר מונה המציין בכמה עצמים מדובר.
ודאי שהייו צריכים לציין במספרים בלשון זכר, אילו הבענו
ביטויים כגון: "האוטובוס השנים-עשר", "הסעיף השביעי", "הקו
החמישי" או: "שנים-עשר אוטובוסים", "שבעה סעיפים", "חמישה
קווים", כי הדקדוק העברי מחייב התאמת התואר למתואר במין,
וכן התאמת המספר המונה לעצם הנמנה במין. אבל הביטויים:
"אוטובוס שתיים-עשרה", "סעיף שבע", "קו חמש" ... אינם זיווגים
כאלה, של מתואר ותוארו, של עצם והמספר המונה את כמותו,
אלא הם קיצורים של ניבים מעין: אוטובוס שסימנו 12, סעיף
שמספרו הוא 7, קו הנקרא 5. מינו של המספר בניבים כאלה
אינו נקבע על פי שם העצם והוא יכול אפוא להיות זכר או נקבה.
בדרך כלל מועדפת צורת הנקבה במקרים אלה, בוודאי בזכות
קיצורה. כידוע, בציון מספרים סתם, בחישובי חשבונות, בפירוט
מספרי טלפון, בהתפקדות חיילים או חיילות, נערים או נערות משתמשים
בלשון נקבה. מכאן הנוהג הרווח לציון מספרים בלשון נקבה

כנ"ל, של אוטובוס, סעיף, קו... נוהג שאין בו כל פגם. כמובן, אין "לאסור" ציון אוטובוס או סעיף בלשון זכר, שהרי בחירת לשון הנקבה למספרים סתם אינה חוק אלא נוהג. מאידך, אין בשום פנים להכריז על ביטויים כגון "אוטובוס חמש עשרה", "עמוד עשרים ותשע", וכדומה, כ"שגיאה", והנוהג הרווח, כיוון שאין בו כל פגם, ממריץ לעודד שימוש בלשון נקבה בביטויים כאלה.

בפרק זה ראוי להעיר, שיש לתת את הדעת, שמספרים סודרים מעל לעשרים צורתם כצורה היסודית עם ה"א הידיעה. לא: העשרים ושלישי בחודש, אלא העשרים ושלושה בחודש. להלן מספר דוגמות להיגוי נכון של מספרים:

צורה יסודית		צורה סודרת	
זכר	נקבה	זכר	נקבה
שלושה	שלוש	השלישי	השלישית
12 שנים-עשר	שתיים-עשרה	השנים-עשר	השתיים-עשרה
24 עשרים וארבעה	עשרים וארבע	העשרים וארבעה	העשרים וארבע
		(ולא העשרים)	(ולא: העשרים)
		(ורביעית)	(ורביעית)
35 שלושים וחמישה	שלושים וחמש	השלושים וחמישה	השלושים וחמש

20. מלים, מלים, מלים...

ההתרחבות המהירה של לשון האדם היא אחד מסימניה של תקופתנו. התרחבות זו היא פרי ההתפתחות הרבה של המדעים והטכניקה בשנים האחרונות. למעשה, קיים מרוץ מתמיד בין

המושגים המתחדשים לבין מבעם הלשוני, כשזה שאחרון מפגור אחריהם ומתאמץ להדביקם. אדם בימינו, המבקש להתמצא בהוויות העולם, ולו גם במעט, נזקק לעקוב אחר התפתחות לשונו ולתת דעתו לחידושי הרבים. הודות לאמצעי התקשורת היעילים והזולים, בהשוואה לזמנים קודמים, מתפשטים המושגים והמלים החדשות במהירות, נעשים נחלת הציבור ועולים ומשתבצים בשיחה חבריות. כל שפה צמאה להרחבה ולחידושי מלים, וכל דובר בלשון עמו שואף לגוון, להרחיב ולהעשיר את הבעתו. ואם אמורים הדברים בכל אומה ולשון, הרי לגבינו על אחת כמה וכמה. עם כל עושרה של העברית, הנה באלפי שנות היותה רדומה, או נים-ולא-נים, הייתה התפתחותה מוגבלת ביותר, על כן מקובים צרכיה עתה. רב החסר ורב הצמא לחסר.

בפרק זה ובפרקים שלאחריו נביא לקט של חידושי מלים וחידושי שימושים, שנתחדשו באקדמיה ללשון העברית ובוועדותיה וכן בספרות ובעיתונות העברית בישראל בשנים האחרונות. לקט זה יהיה קצר, ויכללו בו מלים נחוצות, שעדיין לא הגיעו לתפוצה מספקת.

עד לפני שנים אחדות הסתפקנו ברצונו להביע את המושג המנוגד למעשה במלים: "חוסר מעשה" או "אי-מעשה", והנה חודשה לאחרונה לעניין זה המלה מְחַדֵּל, ואנו שומעים בסעיפי חוקים שונים, שאדם עלול להיענש לא רק על מעשה מסוים, אלא אף על מחדל בנסיבות מסוימות, וגם בפולמוס המדיני משתמשים לעתים במלת מחדל כהיפוכה של מלת מעשה.

מכונה, שאינה פועלת משום איזה קלקול, הריהי מכונה

תְּקוּלָה יִשְׁכָּה תְּקִלָּה. הַמְנוּעַ תְּקוּלָה, הַמְכֻשֵּׁר תְּקוּלָה. אֵין צוּרָה
לֹא עוֹד – לֹא בַסְדֵּר.

הַמְכֻשֵּׁר הַמְנוּב אֶת שְׁמֵשֶׁת הַמְכוּנִית הוּא מְנוּב מִן דַּעַת: מְנוּב
וְלֹא מְנוּב.

הַמוּצִיא גִלְעָן מִפְּרִי מְגִלְעָן אוֹתוֹ, וְהַפְּרִי מְגִלְעָן.
הַצִּיּוֹר, שְׁמֻשְׁקִים בּוֹ אֶת הַגִּינָה אוֹ מְכֻבִּים בּוֹ דְּלִיקוֹת, הוּא
זְרָנוּק.

לְתַעֲרֹבֶת מַתְכוֹת גִּדַּע לְקִרְוֹא מַעֲתָה סְגֻסָּוֶת.
טוֹב לְדַעַת שֶׁ1/16 שֶׁל תוֹ גִּינָה הוּא טִי־זִית, 1/32 – לִי־בִית,
1/64 – סִי־דִית! וְכֵן מִשְׁתַּמְשִׁים בְּמִלִּים הַבְנוּיֹת עַל פִּי הַסִּמֵּל
הַמְסַפְּרִי שֶׁל הָאוֹתִיּוֹת בַּמָּקוֹם בִּיטוּיִם אֲרוּכִים כְּגֹן – הַחֶלֶק הַשִּׁישָׁה
עֶשֶׂר שֶׁל הַשְּׁלֵם אוֹ – אַחַת חֲלָקִי שֶׁשׁ עֶשְׂרֵה. אֵין כָּל סִיבָה מוֹנַעַת
מִלְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִלִּים אֵלֶּה – טִי־זִית, לִי־בִית, סִי־דִית, וְלִפְיָהֶן אוֹלֵי
גַּם יִי־בִית, פִּי־דִית וְכַדוּמָה, כַּחֲלָקִי הַשְּׁלֵם גַּם בְּתַחֲנוּמִים אַחֲרִים,
וְאִמְנָם מִשְׁתַּמְשִׁים הַמּוֹלִים וְהַמְדַּפִּיסִים בְּצִיּוֹן גְּדִלִים שֶׁל תַּבְנוּיֹת
סְפָרִים בְּמִלִּים טִי־זִית גִּילְיוֹן – דְּפוּס לְתַבְנוּת תְּקִנִּית שֶׁל 16
עֲמוּדִים בְּגִילְיוֹן וּבִלִּי־בִית לְתַבְנוּת הַקְטָנָה מִמֶּנָּה שֶׁל 32 עֲמוּדִים בְּגִילְיוֹן
דְּפוּס.

יֵשׁ שְׂגִילוֹי מִשְׁקָלִים קוֹלְעִים וְנוֹהִים, הַמְתַּקְבְּלִים עַל הַצִּיּוֹר
בְּרִצּוֹן, מִשְׁמֵשׁ פֶּתַח לִיצִירַת מִלִּים רַבּוֹת הַיְּפוּת לְעִנְיָן. מִשְׁקָל
הַתֵּאֲרִים פָּעִיל, לְמִשְׁלֵל, הַמּוֹרָה בַּעֲיָקָר עַל סִגִּילוֹת אוֹ עֲלִילוֹת
לְקַבֵּל פְּעוּלָה, יִצֵּר מִלִּים חֲדָשׁוֹת רַבּוֹת: מֵה שֶׁעָשׂוֹי לְהַתְחַלֵּף הוּא
תְּלִיף, וְמֵה שֶׁמִּשְׁתַּחֲלֵל הוּא שְׁחִיל, וְהַנִּיתָן לְהַרְכִּינָה כְּגֹן כִּסָּא שֶׁל
סִפָּר אוֹ שֶׁל רוֹפֵא שִׁינָיִם אוֹ מִרְכָּב הַמִּשְׁאִית הוּא רֶכֶן, וְמֵה שֶׁאֲפָשֶׁר לְקִשּׁוֹר
הוּא קָשִׁיר. יֵשׁ חוֹמֵר, שֶׁאֲפָשֶׁר לְחַדּוֹר אֵלָיו, וְהַרְיָהוּ תְּדִיר,

והיפוכו: אָטִים. חלון האוטובוס, הנפתח ע"י הזזחה, ולא בסיבוב ציר, הוא חלון זָחִית, וכן דלת זחיתה, או שמשוה זחיתה בארון ספרים. יש מתכות רְתִיכוֹת, כלומר ניתנות לריתוך, יש גם מתכות חלירות העלולות להיחלד אך כנגדן יש מתכות, וכן שעונים או סכינים, שהם חסיני תלודה או: לא-חלדים. כיוצא בו: מה שעומד בפני הלם הוא חֲסִין-הלם, וכמוהו חסין-בלייה, חסין-שחיקה, חסין-מים וכדומה. יש נוזל נְדִיף, המתנדף על נקלה, ויש אבזר במכונה שהוא קָשִׁיחַ, אך לעומתו אחר כפִּיף, או פריק.

ממשקלי השמות ידוע לנו משקל עתיק: פעוֹלֶת, שממנו מלים כגון: כתובת, קטורת, נעורת, פסוקת, והנה נתגלה משקל זה כהולם מושגים שונים בגיאוגרפיה או בגיאולוגיה: מה שהנהר סוחף הרי זה סחופֶת, ומה שהוא גורף – גרופֶת, האלוביום הוא טיוֹנֶת, ומה שמרחף על גבי המים הוא רחופֶת, וחומר המוצא מחפירות הוא חפורֶת, ומה שנישא על גבי הנהר הוא טעוֹנֶת. אך כמובן אין משקל זה משמש, אפילו במלים חדשות, רק לענייני גיאוגרפיה. יש גם גרודֶת – מה שגורדת המבשלת מקליפות הלימון, ויש גם נצולֶת שהוא salvage.

מלים כאלה ודומיהן ימצא כל מעיין בחומר המילוני הרב שנוצטבר עד כה, ועוד היד נטויה להוסיף עליהן כהנה וכהנה ראה גם בפרקים הבאים. אין אלה מלים "מקצועיות" בלבד. על פי רוב אפשר להעתיק את שימושן גם לתחומים אחרים. מלים

6. על עניין זה עמדתי ברשימותיי השונות על מילוני האקדמיה. ראה את

רשימתי האחרונה על "מונחי הלחמה ורתכות" בקונטרס קכד של "לשוננו לעם" וציון רשימותיי האחרות בהערה שם.

חדשות לא רק שהן מעשירות את לשוננו, הן גם מרחיבות את דעתנו ומלמדות אותנו על המתחדש בתחומים השונים של חיי היצירה.

21. הבחנות

עם שימושן הנרחב בחיי המעשה ובמדע מקבלות המלים יותר ויותר משמעים מובהקים, וערפול המושגים האופייני ללשון לא חיה נמוג והולך. ידוע הסיפור על אותו משכיל, שקיבל מברק או "דע-פתע" כפי שנקרא המברק באותם הימים מבנו, האומר: "שמוני בצינוק", והיה מסיח את דאגתו לפני ידידיו, והיא: שאין הוא יודע, אם "צינוק" זה הוא לפי פירושו של רש"י או של רד"ק. כיום יודעים חובשי בית האסורים בדיוק, מהו צינוק, ומלה מקראית יחידאית זו קיבלה את הגדרתה בכלא הישראלי.

להלן יובאו דוגמות של מושגים קרובים, שראוי לתת את הדעת להבחין ביניהם.

במקשים, למשל, מכה הכותבת במכונת הכתיבה, אבל בקלידים פורטת המגנט על פסנתר. שוב מקושים בחולם! הם מקלות המתופף בתזמורת.

המשכורת משתלמת, בדרך כלל, מדי חודש בחודשו, לעובד קבוע, אך השכר משולם לעובד "יומי" או "שבועי". המלאי הוא כלל המצרכים או הטובים המצויים בחנות או במחסן – סטוק בלעז – אך המצאי הוא הריהוט והאבזורים המצויים בחדר או במשרד – אינוונטאר בלעז.

טופס הוא הפורמולאר שמקבל המבקש לייבא סחורה, לקבל מסמך וכדומה, אך עותק הוא כל אקסמפלאר וזה

של אותו טופס. יכול אדם למלא טופס בשלושה עותקים עותק נקרא גם המקור במקרה כזה. מקור ושני העותקים הרי הם שלושה עותקים. תעודת זיהוי יכולה להיות כל תעודה המזהה את בעליה, אך תעודת זהות היא התעודה הממשלתית הרשמית וכך אמנם כתוב על גבי טופסי תעודות הזהות החדשות. כיוצא בוי, יש להבדיל בין מספר זיהוי סתם למספר זהות, שהוא המספר שעל גבי תעודת הזהות הרשמית.

ביטחון הוא עניין, שעליו שוקדים הצבא, המשטרה ומשרד הביטחון, אך הבטיחות היא עניינו של כל אדם. כל עובד בבית חרושת, כל נוהג בכלי רכב, וכל הולך רגל, עליהם להישמר מכל תאונה, לתת את דעתם לבטיחותם.

התלוש הוא מה שתולשים מפנקס השטרות או מכרטיס התיאטרון, והחבור הוא מה שנשאר לאחר התלישה. יש קבלה, היא השובר המאשר קבלת סכום, ויש תקבול והוא סכום שנתקבל.

יש דָּגָם בין דָּגְמֵי האריג השונים, ויש דָּגָם בין דָּגְמֵי המכוניות – מודל בלעז, ויש גם מִדְגָם, שהוא לקט אקראי של דוגמות. שממנו לומדים הבודקים או החוקרים על הכלל. ליקוט המדגם הזה הוא דגימה.

יש ריצה שהיא פעולת הרץ, או הרצים, ויש מְרוֹץ בחולמ! שהוא התחרות או הופעה פומבית של ריצה. יש חיזוי והוא פעולת המבקש להגדיר את טיבו של מזג

7. קביעה חדשה זו מחקנת מה שציינתי ברשימת המונחים בקונטרס "ככתוב

איש אל רעהו" בע' 24.

האוויר העתיד להיות בקרוב, ויש תחזית והיא מסקנת חיזוי.
יש קצפה, שהיא התשלומים הקבועים, שמקציב המעביד
לעובדו, שפרש לעת זקנה או לשאירו של עובד שנפטר, ויש
קצובה, שהיא מענק חד-פעמי להבראה, לספרים, לאשל
וכדומה, שנותן המעביד לעובדו.

יש עמילות, שהיא פעולותיו של העמיל, הוא הקומיסיונר,
ויש עמלה, שהיא שיעור השכר או האחוזים שמקבל העמיל.
יש מצבה, שמקמים לזכרו של איש או מאורע, ויש מצבה,
כלומר: מספר העובדים ביחידה בזמן מסוים.

בביטוי עבודת כפיים משתמשים, כשמציינים טיבה של
עבודה המנוגדת לעבודה רוחנית, ובביטוי עבודת ידיים
משתמשים, כשמציינים עבודה שאינה נעשית במכונה.

הסבלנות-patience- היא סגולה יקרה, וכמוה הסובלנות
- tolerance - אך אין שתי תכונות אלה זהות, והשנייה -
הסובלנות- היא התכונה הנדרשת מכל אדם ביחסים עם הבריות.
אין גם האימון שמאמן המדריך את חניכיו, וזה לאימון
בלי יריד שנותן הבנקאי ללקוחו או המורה לתלמידו וכדומה.
אין צידה הפך של הביצה שווה לצדה החד. הכזי רחב
וקהה מהחד.

בין התיקים השונים, המשמשים במשרד, ראוי להבדיל בין
כורךן הוא התיק שהתעודות מהודקות בו בסוגריים של מתכת,
סודקן-תיק מחולק למדורים המסומנים באותיות או במספרים,
עוטפן - תיק שאינו אלא כריכת קרטון העוטפת את
התעודות מארבעה עברים, קרוי לפעמים תיק כפיים, חובקן
- ככורכן הנל, ללא סוגרי מהכת מהדקים, עוטפן - הוא

הקלאסר בלעז, תיק עבה בעה קשתות מתכת, שמשחילים בה את המכתבים או את המסכמים.

22. סימנים ושמותיהם

ראוי שהכותבים והמכתיבים יתנו את דעתם לקרוא בשמות אחידים לסימנים הנהוגים בכתיבה, כדי שיבינו זה את זה בכתבם ובהכתיבם.

והרי מספר שמות לא רווחים ביותר לסימנים רווחים:

+	ועוד / פלוס
-	פחות / מינוס
×	כפול
:	לחלק
=	שווה ולא "הם" או "הן"
~	דומה
-	מקף והמסרטט "קו שבור" הוא ממקף או מסרג
-	מפריד / קו מפריד
'	גרש לקיצור מלה אחת
"	גרשיים - כשהם משמשים לקיצור שתי מלים ויותר,
	מרכאות - בציטוט דברים
§	סימן סעיף
/	לזקסן
()	סוגריים עגולים יחיד: סוגר עגול
< >	סוגריים מזווים יחיד: סוגר מזווה
[]	סוגריים מרובעים יחיד: סוגר מרובע
{ }	צומדיים יחיד: צומד

צורת H צורת חייתיים

צורת U צורת חית הפוכה

צורת T צורת קמץ

צורת J צורת נ

23. גיורי לשון

"הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה" קרא בשעתו, כדברי התוכחה דברים כח, מג, נחום סוקולוב ז"ל כלפי המלים הלועזיות המשתרשות בלשוננו החדשה. כיום נשתנה היחס למלים זרות אלה כמעט מן הקצה אל הקצה. רבים המעודדים את ריבוק, ויש שמונים כלאומנים את הלוחמים בספיחים זרים אלה ללשון וטוענים לזכותן של מלים אלה ה"בין-לאומיות", שהרי תרבות והיסטוריה וידע עם שקועים בהן, ושום מלה חדשה לא תהלום, כביכול, את רוחן של אלה. מ' גליקסון ז"ל ב"שפתנו" ב' התרפיג מצא צידוק למלים לועזיות מ'הבחנה הספרותית-תרבותית" והביא שורה של מלים לועזיות, שלדעתו לא יהלום אותן לעולם תרגום או "סורוגאט" עברי. אך התפתחות הלשון מאז ועד עתה דחקה לקרן זוית מלים רבות מאלה שהזכיר והחייתה מלים עבריות נאות במקומן. באותו קובץ עצמו מביאים ד"ר א' מזיא וש' טשרניחובסקי הצעות מונחים עבריים למושגים ברפואה ובמדעי הטבע וד"ר י' קלוזנר מעלה מלים מ'עזי הלשון של בן-סירא העברי, ובהן "תחליף - ארואץ, סורוגאט...", שנקלטה מאוחר יותר, בשנות השלושים, כשהתחילו הנאצים בייצור ה"תחליפים" למוצרים הטונים.

ודחקה כליל את המלה "סורוגאט", ששימשה באותו ויכוח מעין סמל למלה, שאינה ניתנת לתרגום. ודאי שאין לקבל את הדעה הקיצונית, המחרימה כל מלה לועזית בגלל מוצאה, שהרי תהליך טבעי הוא, שכל לשון מתפתחת מטמיעה יסודות של לשונות, שיש לה מגע אתן, ומובן שלשונו, במהלך התפתחותה, קלטה והטמיעה מלים זרות רבות, אבל אין גם להרחיק לכת ולעודד תהליך זה - לקלוט, ללא הבחנה, כל מלה זרה ולטפח דעה, שאין לשונו יכולה לספק או ליצור מלים נאות והולמות מושגים רבים, תרבותיים רבין-לאומיים. יש לזכור, שמלים זרות רבות, השאולות מערבית, מאנגלית, מגרמנית, יידיש או רוסיית, אינן "בין-לאומיות" כלל, ומבחינה זו ודאי שאין להן הצדקה. בעבודתו הענפה של המוסד העליון ללשון, תחילה ועד הלשון העברית, ומתשיג האקדמיה ללשון העברית, עלה בידו לתת או לאשר צורה עברית נאה והולמת למלים לועזיות רבות, שהיו רווחות בכתב ובדיבור העברי.

להלן מובאים קצת מחידושי השנים האחרונות בתרגומי המלים הלועזיות, שאינם ידועים בקהל הרחב, או בכל אופן אינם שגורים די הצורך. המתח הלועזי מובא בטור הימני בכתב עברי, כפי שהוא הגי בלשון הדיבור ולפעמים הבא לידי גם הכתיב הלועזי ותחליפו העברי בטור השמאלי כנגד. מלים אלה לקוחות ברובן מרשימות המתוודים השונות של ועד הלשון ובעיקר של האקדמיה, אך גם מלשון הדיבור והעיתונות.

8. ראה "מלים שאולות בלשונו" למרדכי נ"ח סורטשינר (סורטיני), תרצ"ח

לועזיות ותחליפיהן העבריים

רשימה א'

מלים לועזיות שאין כל הצדקה להעדפתן על תחליפיהן
העבריים:

גִּלְשׁוֹן	אווּאלאַנש
תצפית (תוצאה), צִפְּיָה (פעולה)	אובסרוואציה
הפעלה, תפעול וכן הסועל:	אופראציה (במכונה)
תפעל	
בידוד וכן: בידד — בטכניקה ובפרט	איזולאציה
בחשמל, בודד — בכלל	
בְּכָלִי, בְּכָלִי זֶה	אינקלוסיב inclusive
חֹבֵב	אמאטור
מַצְבֵּר	אקומולאטור
עותק במלעיל	אקסמפלר
לֹא בְּכָלִי	אקסקלוסיב (תה"פ)
לְבִדִּי, ייחודי	אקסקלוסיבי
הַאֲרָקָה, וכן הפועל	אַרְדּוּנֶג Erdung
הַאֲרִיק (מן הארמית ארקה-	
ארץ)	
במכונית מְרָכָב	בודי body
דחפור	בולדור
לולב	בולט bolt
שומר-טף, שומרת-טף (ולא	בייבי סיטר
שמרטף)	

תִּימוּכִין וְלֹא גִיבִי	בְּקִינֵג backing
(במכונית) בָּלָם	בְּרִיִּיק brake
אַבְרִזִּין	בְּרוֹנְט, טְרַפּוֹלִין
(במכונית) מִסָּב	בְּרִינֵג
אַטָּם	גֶּאָסְקֵט
גִּלּוּן וְכֵן הַפּוֹעֵל גִּלּוּן	גֶּאָלוֹאֲנִזָּאצִּיָּה
גַּב־הַגִּלְגַּל	גִּ'אָנְט (בגלגל)
הִילֹךְ וְלֹא מַהֲלֵךְ ; גִּלְגַּל־שִׁנָּיִים	גִּיר gear
מִגְבֵּה	גִּ'ק jack
גִּלְאִי	דֶּטְקָטוֹר
אַפִּיפִּית, אַפִּיפִּיּוֹת	וּאֶפֶל
סִכְסָךְ תּוֹרָר הַפּוֹעֵל: בִּסְכָסְךְ	זִיגוֹג
מַחְזָה	ז'סְטָה
פָּגוּשׁ	טֶאֶמְבוֹן
צָמִיג וּלְפָנִימִי: אָבוֹב	טֶאִיר
רֶשֶׁמְקוֹל	טִיפ־רִיקוֹרְדֵר
תַּעֲתִיק וְהַפּוֹעֵל: תַּחֲחֵק	טְרַאנְסִלִּיטְרָאצִּיָּה
	טְרַאנְסְקְרִיפְצִיָּה
(במכונית) מִמְסָרָה	טְרַאנְסְמִיסִיָּה
תַּעֲבוּרָה	טְרַאפִּיק
חֲמִין	טְשׁוֹלֵנְט
הֶגֶה	כִּידוֹן guidon (באופניים)
מִסָּב	לֶאגֵר
אִיתוֹר	לּוֹקָאֲלִיזָּאצִּיָּה
אוּם	מוֹטָרָה

מִתָּג
 דְּלוּשָׁה
 רִיכוּז (כגון: ריכוז כתבניות, ריכוז
 מכוניות)
 מוֹקֵד
 טופס
 נִתִּיךְ לא "ביטחון" ולא "פקק"
 מִסְנַגַּת מִסְנָן
 בּוֹכָנָה
 במנוע מִצָּת, בחשמל, בטלפון
 תְּקַע
 מִטּוֹל ("פנס קסם"), זֶרְקוֹר
 מִפָּח (וכן מופח, והפועל: גרם מפח)
 מְקֻצָּע
 יוֹקְרָה
 פִּשְׁטִידָה
 מִסֵּב כְּדוּרִיּוֹת
 רִכִּיב, מִרְכִּיב
 מִתְאַר
 במנוע מִצִּמָּד / מִזוּוּג
 אֶרְכּוּבָה
 מִתָּג וכן מיתג, מיתוג, לַחִיץ בפעמון
 חשמלי וכד'
 כְּרוֹכִית

סוויץ' / שאלטר
 פדאל
 פוּל pool

פּוֹקוּס
 פּוֹרְמוֹלָאר
 פִּיזוֹ (בחשמל)
 פִּילְטֵר
 פיסטון piston
 פּלָאג plug

פרוז'קטור
 פֶּרוֹסְטְרַאצִיָּה frustration
 פּרופסיונאלי
 פרסטיז'ה
 קוּגֵל
 קוּגְלֵאָר
 קוֹמְפוּנֵנט
 קוֹנְטוֹר
 קִלְאָץ
 קראנק (במכונות)
 שאלטר

שטרודל

מלים לועזיות שתחליפיהן העבריים עשויים לשמש רק בתחומים מסוימים. בתחומים האחרים עדיין משתמשים בלועזיות.

מְנַהֵל	אדמיניסטרציה
אַלְתוֹר וכן הפועל אלתר והתואר מאולתר	אימפרוביזציה
הַשְׂרָאָה	אינדוקציה (בחשמל)
מִדָּד (יוקר המחיה), מִפְתֵּיחַ בספר ידיעה כשהמדובר בדבר מיוחד, מידע בכלל	אינדקס
הַתִּמְד	אינרציה
תַּחֲלִיב	אמולסיה
מִשְׁוֶשֶׁה	אנטנה
הִיקֵשׁ	אנלוגיה
תְּסַמּוֹכֶת	אסוציאציה
מִפּוֹחָן (וכן מפוחונאי, אקורדיונאי)	אקורדיון
מַחֲלֵץ	אקסטראקטור
סַחֲפָה, סַחֵף	אַרְחִיז
מִרְקוּעַ	ביסקוויט
מְחוֹלֵל	גראטור
מְקוּל	גראמופן, פונוגרף, סאטיפון
זִיקוּק	דיסטילציה
שֵׁנָאִי	טראנספורמאטור
דָּגָם	מודל

נוק-אאוט באגרוף knock-out

נורמאלי

ניואנס

סטאלאגמיט

סטאלאקטיט

סטאנדארדי

סטאנדארדיזאציה

סינאליזאציה

סקיצה

פאניקה

פנסיה

פסטיבאל

פרויקציה

פרופלר

פריסמה

קאפיטאליזאציה

קומוניקאציה

קומפּרסור

קורפּוראציה

רוואנס

רפלקטור

שאבלונה

מיגור וכן הפועל מיגר והתואר מגור

תקין

גויניט

גטוף ניצב

גטוף תלוי

תקני

תקנון, תקינה

איתות

מתווה, מרשם

תבהלה

קצבה

תחינה

היטל בהנדסה

מדנה

מנסרה

היוון וכן הפועל היוון

תקשורת וכן הפועל תקשר, התואר

מתקשר והצירוף תקשורת-

המונים

מדיח

תאגיד

תהודה

מחזירור

תדמית

מ פ ת ח

לענייני מבטא ותיקון הלשון שהובאו בקונטרס¹
לא הובאו כאן פירוטי הניבים והמלים שבפרקים 17, 20—23.

גיוון לא—לג	אוטובוס שטים עשרה לה—לו
גרורים יב	אוסן כה
דברת יט	אי־אלו יד
דו"ח טו	אי־שם יד
דיבור ג	איבר, איברים טו
דיבור עברי ג—ה	איגרות יג
דמי קדימה יב	איזו שעה כג
דרומה טו	"אין בעד מה" ? לא
ה"א הידיעה י—יא	איננו יג—יד
ה"א השאלה ט	אלה/אלו כב—כג
הבחנות מ—מג	אליהם, אליכם יד
הובאו, הובנו, הוצאו ... יג	אסנת יט
היכר, היצע, הישג, היתר... טז	ארשת כא
הכול — כולם כז	את לד
הכחיד, הכחיש כ	בבקשה — סליחה ל—לא
העשרים ושלושה בחורש לו	ביתן יד
וייו החיבור ח	בכלים ח—ט, יט—כ
וייו ההיסוך ח	בכ"ס ח, י, יט
ותיקים טו	במה יב
חומר — חמר כח	בנייני יג
חופי יח	בפעם הראשונה כ
חיית ז	בשמת יט
חמות, חמותי יז—יח	בשנה שעברה כד

1. האותיות מציינות את עמודי הקונטרס.

מלים לועזיות מד—ג
 ממדים יב
 ממנו יג—יד
 מסוים — ידוע כו
 מספרים כד, כט, לד—לו
 מעולם — לעולם כו
 מש"ה וכל"ב ח—יא
 באווה טז
 נבנה יג
 "נוחיות" יז
 נערה יד
 נקודה, פסיק כט
 נראה יג
 סיבוב כא
 סיכה כ
 סיגר טו
 סליחה — בבקשה ל—לא
 סמוכים יב
 סעיף שבע לה—לו
 עי"ן ז
 עיצורים גרונים ו—ז
 על-לדבר לא
 עמוד השדרה כא
 ענייני יג
 פסיק — נקודה כט
 פקודים יב
 פקק — שעם כו
 פשתה — פושה כב
 פתח גנובה ז
 צביה יח

חצי-שש כד
 טובי יח
 טוביהו יח
 טופסי-בקשה, טופסיהם יז
 ידוע — מסוים כו
 יהו"א כ
 יחזקאל טז
 ייצור יד
 ישוב יד
 ימינה טו
 כולם — הכול כו
 כיסאות יג
 כיפוף כא
 כמה השעה כג
 כתיב והיגוי טו—יח
 לאמור טז
 ליהנות — ליהנות טז
 לעולם — מעולם כו
 מ... מה... ח—ט
 מאתיים טז
 מבטא ו—ח
 מגוחכת יד
 מה יב
 מה השעה כג
 מזרן טו
 מחאתיכף ח, יד
 מחיתי ח
 מיוזג גלויות במבטא ז—ח
 מכחול כ
 מלים חדשות לו—ג

צורכיהם, צורכיהם יז
 ציר — קוטב כו
 צמונה טו
 צרעה יט
 צרפת יט
 קו חמש לה—לו
 קובציתקנות יז
 קוטב — ציר כו
 קומות הבית כט—ל
 קושי, קשיהם יז
 קיצור לא—לג
 קריות, הקריות יח
 רשות כה
 רשמי כא

רשמי-מסע יז
 ש... ת, לר
 שדרות כא
 שווא יב—יג
 שורר כב
 שיין ושיין כא—כב
 שמות סרטיים יח—יט
 שעם — פקק כו
 שקופית יג
 שרטוט/סרטוט כא
 תוקפון, תוקפנות, תוקפני כא
 תיקו יד
 תסביך ה"י י
 תרגומים סותרים כט—ל

תוכן העניינים

(ראה גם מפתח אלף-ביתי בע' נא)

ג	1. הדיבור – מוֹתֵר־הָאָדָם
נ	2. הדיבור העברי בתחיית העם
ד	3. שְׁכֵלּוּל הדיבור העברי
ו	4. מְבֹטָא עֲבֵרִי וְעֵרֵב
ח	5. מִשָּׁה וְכֹל־ב
יב	6. על מה...?
יב	7. שווא משווע
ינ	8. על חודה של תנועה
טו	9. כתיב והיגוי
יח	10. ואלה שמות...
יט	11. בכ"פ
כא	12. בִּין שֵׁי־ן לִשֵׁי־ן
כב	13. עוד על אלה ואלו
כג	14. שאלות הזמן
כד	15. צורות צוררות
כה	16. אלה בכה ואלה בכה
לא	17. הגיוון והקיצור בניבים שגרתיים
לד	18. ייחודה של את
לד	19. מְסַפְּרִים
לו	20. מְלִים, מְלִים, מְלִים...
מ	21. הִבְחָנוֹת
מג	22. סימנים ושמותיהם
מד	23. גיורי לשון
נא	מפתח